

**ROMANTIZAM, HRVATSKI NARODNI PREPOROD, ILIRIZAM
(1830-1860)**

R o m a n t i z a m

- osnovne poetičke odrednice

R o m a n t i z a m (prema francuskom 'le romantisme') ili r o m a n t i k a (prema njemačkom 'die Romantik') ustaljena je periodizacijska oznaka za raznorodne književne pojave koje se u europskoj književnosti javljaju potkraj 18. stoljeća te u prvim trima desetljećima 19. stoljeća, dok se njihov utjecaj na književno stvaralaštvo proteže i znatno kasnije. Završetak 18. stoljeća s Francuskom revolucijom (1789), prethodno još američkom Deklaracijom nezavisnosti (1776), te Napoleonom usponom (1805), njegovim osvajanjima i padom (1814), obilježen je velikim nacionalnim i društvenim promjenama, usponom građanske klase i urušavanjem feudalnoga društvenoga sistema. Povjesničari književnosti stoga nerijetko ocjenjuju kako je romantizam, bez obzira na svoje različite manifestacije, bio uvijek »tijesno vezan s pojmom slobode; slobode umjetničke i političke« (Jelčić 1978: 5). U usko poetičkom smislu izgradnja je književnih sloboda podrazumijevala odbacivanje normativnih načela klasicističke poetike: klasicističkome kultu razuma, jasnoće i pravila u književnome stvaralaštvu, romantičari suprotstavljaju osjećajnost, maštu i originalnost zalažući se za ideju da se zakonitosti svijeta i čovjekova bivanja u svijetu, a posebice one što se odnose na polje umjetnosti, zapravo ne mogu objasniti racionalnim pristupom, već više putem pojedinčeva »osjećajnog doživljavanja i

pjesničke vidovitosti« (Žmegač 1983: 651). Iz toga okreta prema subjektivnosti te intuitivnome proizlazi ono što se obično naziva *iracionalizmom* romantizma, a što se manifestira u osobitoj naklonosti romantizma prema glazbi; umjetnosti koja je prema tumačenju njemačkoga filozofa Schopenhauera »čisto očitovanje iracionalnosti« (Žmegač 1983: 652). Glazba je stoga osobito utjecala i na romantičko poimanje književnosti. Romantičari naglašavaju ritmičku i zvukovnu strukturu poezije, a nerijetko i proze, uvode sinesteziju, organiziraju pjesme po uzoru na glazbene partiture birajući i one tradicionalne lirske forme koje poput soneta osobito »pogoduju složenijoj zvukovnoj organizaciji lirske pjesme« (Flaker 1976: 116). S druge strane ta sklonost epohe prema nemiru i buntu protiv konvencija očituje se u književnosti i naglašenim tematiziranjem svjetova koji su izričito odmaknuti od životne banalnosti.

Romantizam se svjesno odvrća od "skromnoga svakidašnjeg života" i njegovih potreba, te neumorno traži blaženu zemlju, gdje će romantički junak, koji teži za tim da obuhvati u svojoj snažnoj i žednoj duši sav svemir, naći svoj dom (Škreb 1983: 702).

Odatle i zanimanje romantičara za »daleke i nepoznate krajeve« koji su iz perspektive toga razdoblja pripadali Dalekome Istoku ili svim onim prostorima koji su poput morlaške Dalmacije ili Balkana ondašnjemu Zapadnoeuropelcu mogli biti

egzotičnima. Jednako tako otuda dolazi i interes za prošlost (osobito za otkrivanje srednjega vijeka kao razdoblja koji se drži posebno »čudesnim i fantastičnim«); za pronalaženje nesvakidašnjega u usmenome stvaralaštvu koje se romantičarima doima nesputanim izrazom fantazije i ostvarenjem autentičnih vrijednosti »prirodnoga čovjeka«; upravo kao i oduševljenje prirodom (divljinom mora, planina i rijeka) u kojemu će kasniji tumači romantičarske poetike nalaziti odraz sveprisutne ideje epohe o »produhovljenosti svega bitka« (Škreb 1983: 703) i slobodnome kretanju nesputane misli. Jer prema shvaćanju je romantičara »sustavnost, zatvorenost bilo kakvog sistema, u suprotnosti s konstitucijom prirode i povijesti« (Žmegač 1991: 77), dok je »svaki čovjek u osebnosti svog emocionalnog, 'unutrašnjeg' života zasebno, slobodno biće, neovisno o konvencijama društvene zajednice« (Žmegač 1983: 652).

Međutim, misao o slobodi kao jedino mogućemu načinu čovjekova autentična bivanja u svijetu vezana je i uz spoznaju da je takvo htijenje neostvarivo u postojećem stanju svijeta. Susrećemo se tu s razočarenjem generacije građanskih intelektualaca koja je stasala u razdoblju tektonskih društvenih potresa koji poput Francuske revolucije nisu zadovoljili visoko postavljena očekivanja za ravnopravnije i pravednije ustrojenim društvom. Romantičarski junak se stoga povlači od »svijeta«; jedan od središnjih romantičkih motiva sukob je između pojedinca, nerijetko »umjetnika (ili estetski prijemljive osobe), i "filistarske"

ograničenosti, nemaštovitosti« što vlada zbiljom (Žmegač 1991: 83). A taj sveprisutan osjećaj melankoličnoga žalovanja i štoviše »nezadovoljstva, nostalgije i čežnje za ljepšim i višim životom« (Škreb 1983: 702) bit će poznat pod nazivom *mal du siècle* (bolest stoljeća). Konceptom koji poput srodnoga mu koncepta *Weltschmerz* (svjetska bol), sažima taj karakteristično romantičarski doživljaj »nesklada osobnih i društvenih interesa, sna i stvarnosti«.

Pa opet romantičarski individualizam (kojemu će simbol kasnije postati lik i književno djelo G. G. Byrona) ne podrazumijeva da romantičari ne zazivaju određene oblike uskoga povezivanja pojedinca sa zajednicom. Međutim i tu dolazi do kidanja starih ustaljenih obrazaca gdje se zajednica temelji na feudalnome osjećaju za klasnu pripadnost. Umjesto toga romantičari će naglašavati nacionalnu, kulturnu i vjersku srodnost, a odatle i dolazi romantičarski religiozni misticizam, dok će karakteristična pojava ipak biti ustoličenje romantičkoga književnika »u ulozu predstavnika nacije« (Flaker 1976: 67). Ta je pojava osobito svojstvena književnostima naroda kod kojih je u to vrijeme aktualna ideja nacionalnog preporoda. Buđenje nacionalne svijesti i rad na nacionalnoj integraciji fundamentalni je stoga stup tih književnosti, koje su poput onodobne hrvatske, bile orijentirane prema stavljanju književnoga izraza u službu konstituiranja moderne nacije (usp. Jelčić 1976). Iz toga se razloga često ističe kako se u hrvatskoj književnosti preporodnih godina javljaju neke

osobine koje su i drugačije od ovih ranije navedenih tipičnih romantičarskih karakteristika. Tako se prije svega pesimistični doživljaj svijeta i inzistiranje na individualizmu kod hrvatskih pisaca zamjenjuje široko rasprostranjenim optimizmom i kolektivnim vitalističkim poletom, dok izostaju i neke druge osobine opće karakteristične za romantičarsku poetiku. Stoga se u povijesti književnosti često postavljalo pitanje može li se uopće o hrvatskoj književnosti u doba preporoda govoriti kao o romantičarskoj književnosti ili je možda prikladnije *preporodna književnost*? Ili se pak (a to je mišljenje koje je prevladalo) oba pojma mogu koristiti, ali na način da se naglasi sljedeće:

Niti je romantizam u književnosti nastao u svima evropskim zemljama istovremeno, niti iz sasvim istih pobuda. Prirodno je, dakle, da se i nije svuda jednako manifestirao, stoga postoji opravdano mišljenje u književnoj znanosti: da je romantizam jedan od najkompleksnijih i najprotuslovnijih književnih pokreta i teorijsko-estetskih pravaca uopće (Jelčić 1978: 5).¹

Takav pristup dakle podrazumijeva da se romantizam (kao što je dosad i bila ovdje riječ) može sagledavati kao određeno općeeuropsko kulturno i književno razdoblje koje ima neke prepoznatljive nadnacionalne

značajke i obilježja (bilo svjetonazorske, idejne, bilo poetičke i stilske), s time da se u određenim nacionalnim književnostima neće pojaviti sve dominantne crte romantičarske paradigme ili da će pojaviti na način koji će biti usko povezan s nekim nacionalnim specifičnostima (bilo onim društvenim i političkim, bilo kulturnim i književnim). Njemački se romantizam (programatski najrazrađeniji, općenito široko najutjecajniji) tako razlikuje od engleskoga, francuskoga ili romantizma u slavenskim zemljama (usp. Žmegač 1983: 651), a u slučaju hrvatske književnosti obično se ističe nepostojanje klasicističke paradigme kao i na naglašeno didaktičko-prosvjetiteljski vitalistički karakter književnosti hrvatskih preporoditelja (usp. Jelčić 1978: 30-31). Te osobine hrvatske književnosti dalje promatramo u idućem poglavlju, a prethodno evo kratke sinteze rečenoga:

- Romantičari oštro odbacuju ideju strogo uređenoga k n j i ž e v n o g a s u s t a v a. Štoviše, inzistira se na ukidanju svih pravila o valjanu načinu pisanja kakva su, s iznimkom srednjega vijeka, europskom književnošću vladala još od antike do klasicizma. Jednako tako ističe se i načelo osobnoga umjetničkoga nadahnuća (*kult genija*). To podrazumijeva isticanje *originalnosti* (*maštovitosti* te *osjećajnosti*) naspram dotadašnjega poetičkoga zahtjeva za *oponašanjem* (imitacijom) normiranih oblika i proklamiranih uzora. Ali i drugačije poimanje književnosti!

¹ Vidi više kod Jelčić 1978: 30-31; Tomasović 1998: 5-15; Živančević 1975: 185-215.

Romantičarima je »pjesnik, književnik, najviši tip čovjeka koji se (...) toliko izdiže iznad obična čovjeka koliko i taj nad životinju – a književnost je najviša i najplemenitija ljudska djelatnost« (Škreb 1983: 704).

- Ukida se granica između književnih rodova i vrsta te se dapače naglašava potreba za što slobodnijim načinom pisanja, dok se idealni literarni oblik nalazi u lirici koja je zbog svoje srodnosti s glazbom najbliža romantičkom poimanju čiste umjetnosti. Subjektivnost i osjećajnost postaju tada prepoznatljive odlike lirike; »[l]irsko načelo dolazi do izražaja i u osnovnom stavu tvorca književnog djela koji je u njemu naglašeno nazočan i osjeća se slobodan "kako u odnosu prema građi iz života, tako i prema zatečenoj tradiciji"« (Flaker 1976: 112). Isto tako, romantizmom preteže sveopća lirizacija književnosti; lirske se elementi uvode u sve književne vrste: Puškinov roman u stihovima, bajronistička lirska epska pjesma neki su od primjera koji su za svjetsku književnost postali tipski (usp. Škreb 1983: 704–705).

- Prepoznatljiva je težnja romantičara za oblikovanjem tematskih knjževnih svjetova koji se uzdižu »iznad neskladne stvarnosti« (Žmegač 1983: 653); bilo otkrivanjem stranih zemalja ili zaboravljene prošlosti, bilo divlje prirode ili neobičnoga u čovjeku samome. Romantičarski su likovi toliko udaljeni od svakidašnjega svijeta da njihovim životom »često vlada udes, neke više sile koje ne

podliježu društvenim ili prirodnim zakonima« (Žmegač 1983: 653). Motivi natprirodnoga, okultnoga, fantastičnoga stoga su toliko česti u romantičarskoj književnosti kao što se iz istih pobuda romantičari nadahnjuju usmenom književnošću bogatom takvim motivima (osobito bajkom i baladom). Ali iz iste osnove izrasta i uspon povijesne drame i povijesnoga romana; toga žanra koji će vladati čitavim razdobljem i u kojem će se jasno očitovati romantičarska žudnja »za daljinom i prošlošću, strastvenim karakterima – jednom riječju, za svime što nije današnjica i zbilja pa podnosi idealizaciju« (Žmegač 1983: 653); upravo kao i pojava putopisa, toga književnoga žanra kojega će 19. stoljeća učiniti popularnim.

Literatura

Flaker, Aleksandar (1976). *Stilske formacije*. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber.

Jelčić, Dubravko (1978). »Književnost hrvatskoga narodnog preporoda« u: *Hrvatski narodni i književni preporod*. Zagreb: Školska knjiga, 5 – 47.

Tomasović, Mirko (1998). »Razdoblje romantizma u hrvatskoj književnosti« u: *Zbornik Dani hvarskog kazališta, knj. 24*, Split: Književni krug, 5-15

Škreb, Zdenko (1983). »Pojmovi poetika u povijesnom slijedu« u: Zdenko Škreb/Ante Stamać. *Uvod u književnost: Teorija,*

metodologija. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, 681-713.

Živančević, Milorad, Frangeš, Ivo (1975). *Ilirizam/Realizam. Povijest hrvatske književnosti knj. 4*. Zagreb: Liber/Mladost.

Žmegač, Viktor (1983). »Književni sustavi i književni pokreti« u: Zdenko Škreb/Ante Stamać. *Uvod u književnost: Teorija, metodologija*. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, 643-681.

Žmegač, Viktor (1991). *Povijesna poetika romana*. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske.

Hrvatski narodni preporodi ilirski pokret

- opće odrednice

Prva polovica 19. stoljeća u pretežitom je dijelu Europe obilježena modernizacijskim i nacionalno-integracijskim procesima. Modernizacijski su procesi usmjereni na izgradnju modernoga građanskoga društva (od liberalne ekonomije i industrijalizacije do modernih obrazovnih, kulturnih i političkih društvenih sustava) i u većini su europskih zemalja tekli postepeno, da bi zamah dosegli nakon revolucionarnih zbivanja 1848.-48. godine i vala ukidanja feudalnoga društvenoga sustava. Isto se odnosi i na hrvatsko društvo koje u 19. stoljeće ulazi kao gospodarski nerazvijeno agrarno društvo koje se sporo prilagođava industrijalizaciji i ostalim oblicima modernizacije bez na to što

je preporod isprva snažno potaknuo izgradnju onih modernih sustava koji se odnose na obrazovno, kulturno i političko društveno polje (usp. Gross, Szabo 1992; Korunić 2006).

Poput ostalih europskih nacionalnih pokreta (talijanskoga ili njemačkoga ili češkoga, npr.), i hrvatski je preporod prvenstveno usmjeren na integraciju i izgradnju moderne građanske nacije. Epoha moderne, odnosno, razdoblje transformacije tradicionalnoga društva u »masovnije organizacije modernoga građanskoga pokreta (privrednog, kulturnog i političkog)«, razdoblje je javne djelatnosti hrvatskih preporoditelja koja će omogućiti »postupno stvaranje nacionalnog "jedinstva" i nacionalnih "cjelina" na svim razinama nacionalne zajednice (nacije) u procesu dugoga trajanja njezine izgradnje, organizacije i homogenizacije« (Korunić 2006: 306). Procesu su modernizacije pritom usko isprepleteni s procesima nacionalne integracije, a to je razlog zbog kojega će mnogi povjesničari i sociolozi smatrati da su »nacija« i »nacionalizam« i sključivo moderne društvene pojave (usp. Anderson 1990; Hobsbawm 1993; Gellner 1998; Korunić 2006).

Osnovno je obilježje moderne nacije i svega što je s njom u vezi to što ona pripada današnjici. Ta se činjenica danas uglavnom shvaća, no suprotna je pretpostavka (po kojoj je nacionalna identifikacija na neki način toliko prirodna, primarna i

stalna da prethodi povijesti) toliko široko prihvaćena da bi možda bilo korisno ilustrirati modernost terminologije samog predmeta [»nacije«] (Hobsbawm 1993: 19).

Naime, prije 18. stoljeća termin »nacija« ne postoji, upravo kao što ne postoje ni oni oblici društvenoga organiziranja koje mi danas »prirodno« prepoznajemo kao »nacije«. Velike dinastijske monarhije, poput Habsburške monarhije, bile su heterogeno nacionalno ustrojene, dok će kohezijsko tkivo biti pripadnost istoj vjeroispovijesti (a koheziju će, recimo, u nacionalnim zajednicama kasnije osiguravati zajednički jezik, kultura, porijeklo, tradicija i sl.). Stoga, tek kad dođe do mogućnosti urušavanja tih dinastijskih sustava (a kakvu je najavila Francuska revolucija) i u isto vrijeme slabljenja utjecaja drugoga velikoga predmodernoga kulturnoga sustava, odnosno, vjerskih zajednica, a što će se poklopiti s usponom liberalne ekonomije, nastupit će vrijeme onih društvenih pojava koje mi danas gotovo samorazumljivo prepoznajemo kao »nacije« (usp. Anderson 1990: 17-18).²

² U svome čuvenu određenju nacije kao »zamišljene zajednice« Anderson pritom ističe kako je osim propasti tih dvaju dominantnih predmodernih kulturnih sustava na formiranje nacija presudno utjecala i pojava tiskarskoga kapitalizma. Tiskarski je kapitalizam naime doveo do potrebe za standardizacijom narodnoga jezika u romanima, novinama i rječnicima, a što je omogućila

U tom se smislu često ističe kako je »nacija« u cijelosti neodvojiva od moderne liberalne misli i revolucionarnoga naboja toga vremena. Skovan prije dvjestotinjak godina kako bi se »opisala u Francuskoj revoluciji 1789. iskazana ideja da nacija ima pravo sama donositi zakon po kojima će živjeti«, termin je »nacija« tako predstavljao utjelovljenje svih onih težnji što su se odnosile da dotad nepoznatu mogućnost da se pojedinci neovisno o njihovu staležu ujedinjuju u zajednicu, i to takvu zajednicu koja se »bez obzira na stvarnu nejednakost i izrabljivanje koje mogu u njoj vladati [...] uvijek poima kao snažno horizontalno drugarstvo« (Anderson 1990: 18). Drugim riječima:

U revolucionarnom pojmu nacije spojile su se romantične ideje o građaninu i građanskoj jednakosti (pred zakonom), jedinstvu, slobodi, bratstvu i pravdi s idejom o prirodnom pravu »nacije« (političkog naroda) na stvaranje vlastite države (Letica 2011: 31).

Pa opet, takvo povijesno omeđivanje vremena »rođenja nacija«³ ne

je oblikovanje prvih zajednica horizontalnoga tipa koje čine pojedinci koji se međusobno ne poznaju i time stvorilo preduvjete za nacionalne procese.

³ Korunić u tom smislu vrlo precizno donosi sljedeću taksonomiju: »[...] na pojavu, izgradnju i razvoj tih novih modernih povijesnih pojava (i modernog društva i moderne nacije i nacije-države, i modernog etničkog i nacionalnog identiteta, i kolektivnog identiteta) utječu:

podrazumijeva da prije kraja 18. ili početka 19. stoljeća ne postoje određeni procesi koji su najavljivali ili koji su prethodili takvome obliku društvenoga udruživanja. Ali isto tako važno je uočiti da "nacionalizam nije ni buđenje ni potvrđivanje [nekih] mitskih, tobože prirodnih i postojećih jedinica" (Gellner 1998: 69). ma koliko se upravo pravo na »drevno porijeklo« i »tradiciju«, kako ćemo dalje vidjeti, zazivalo u nacionalističkom diskursu 19. stoljeća. Drugim riječima, konstituiranje je modernih nacija podrazumijevalo određenu

»kristalizaciju novih jedinica pogodnih za uvjete koji sada [u moderno doba] prevladavaju, premda je općepoznato da one kao svoju sirovinu koriste

prosvjetiteljstvo, industrijska revolucija i industrijalizacija zemlje, nova tehnička revolucija i razvoj tehnologije, kapitalistička revolucija, razvoj kapitalističke privrede i kapitala, modernizacija poljoprivrede, a napose buržoaske revolucije, koje su zauvijek srušile feudalizam i utemeljile moderno građansko društvo, koje snažno utječe na transformaciju života i na integracijske procese, te pojava kulturne revolucije, koja se ostvaruje širenjem pismenosti, organizacijom sustava općeg obrazovanja, razvojem znanosti, formiranjem novih nacionalnih kulturnih vrijednosti, nacionalnih institucija, novim komunikacijskim sustavom, oblikovanjem građanske nacionalne kulture, od književnog jezika, književnosti, znanosti, umjetnosti, do urbanih sredina itd.« (Kornunić 2006: 305).

⁴ U tom smislu Gellner »naciju« definira kao društveni konstrukt. To jest kao rezultat određenih društvenih odnosa i struktura. Isto čini i Hobsbawm pozivajući se upravo na Gellnera: : »[...] "naciju" ne smatram primarnim niti nepromjenjivim društvenim entitetom.

kulturna, povijesna i druga naslijeđa iz prednacionalističkog svijeta« (Gellner 69).⁴

Građanskim će liberalnim intelektualcima, koji su nositelji nacionalnih pokreta u 18. i 19. stoljeću, »nacija« u tom smislu predstavljati novu »evolucijsku fazu« u progresivnu razvoju ljudskoga društva. Međutim ni iz toga ne treba unaprijed zaključivati da će ideja »nacije kao napretka« podrazumijevati da se sve skupine pojedinaca koje su povezane nekim zajedničkim svojstvima (poput etniciteta, jezika ili teritorija) mogu transformirati i integrirati u »naciju«. Prema sistematizaciji što je nudi Hobsbawm ondašnje su debate o tome što spada u »karakteristike nacije« izlučile su tri glavna kriterija:

Ona pripada isključivo u točno određeno, i u povijesti recentno, razdoblje. Društveni je entitet samo utoliko što je povezana s određenom vrstom moderne teritorijalne države, "nacionalnom državom", i bespredmetno je raspravljati o naciji i nacionalnosti osim utoliko koliko su obje povezane s njom. Štoviše, i ja bih, kao i Gellner, želio naglasiti element arteficialnosti, izmišljanja i socijalne manipulacije koji je prisutan u stvaranju nacija. "Nacije kao prirodni, bogomdani način klasifikacije ljudi, kao inherentna...politička sudbina, jesu mit; nacionalizam, koji ponekad već postojeće kulture pretvara u nacije, ponekad ih izmišlja, i često briše već postojeće kulture: to je stvarno stanje stvari." (Hobsbawm 1993: 11-12). Istoj teorijskoj orijentaciji pripada i Anderson, a osim konstruktivizma druga je najutjecajnija teorija nacija ona primordijalna koja naciju tumači kao nepromjenjivu i stabilnu »prirodnu činjenicu« ili zajednicu »krvi i krvnoga srodstva« koja je rezultat čovjekove genetske predispozicije za takvim oblikom društvenoga uređivanja (usp. Vučić: 2005).

Prvi je povijesna povezanost s nekom trenutno postojećom državom ili državom s relativno dugom i nedavnom prošlošću. Stoga se nije mnogo osporavalo postojanje engleskog ili francuskog naroda-nacije, (veliko) ruskog naroda ili Poljaka, a rijetko se osporavalo i španjolsku naciju, s jasno shvaćenim nacionalnim obilježjima, osim u samoj Španjolskoj. Jer ako se podrazumijeva identifikacija nacije s državom, stranci su prirodno pretpostavljali da u nekoj zemlji postoji samo državni narod, navika koja i dandanas smeta Škote.

Drugi je kriterij postojanje kulturne elite s dugom tradicijom, koja posjeduje pisani nacionalni književni i administrativni jezik. Na tome su Talijani i Nijemci bazirali svoje tvrdnje da su nacija, iako se dotični "narodi" nisu mogli identificirati ni sa jednom jedinstvenom državom. U oba se slučaja nacionalna identifikacija stoga izrazito temeljila na jeziku, iako je i u jednom i u drugom slučaju nacionalni jezik u svakodnevnom životu govorila tek malena manjina - procjenjuje se da je u Italiji ta manjina iznosila 2 % u času ujedinjenja - dok se ostatak stanovništva služio

različitim i često međusobno nerazumljivim idiomima.

Treći je kriterij, moramo nažalost reći, potvrđena osvajačka sposobnost. Stanovništvo će najlakše osvijestiti svoju kolektivnu egzistenciju ako egzistira kao imperijalni narod [...]. Osim toga, u 19. je stoljeću osvajanje pružalo darviniistički dokaz o evolucijskom uspjehu društvene vrste. Ostali kandidati za status nacije očito nisu bili *a priori* isključeni, no nije bilo niti nikakvih *a priori* pretpostavki u njihovu korist. Za njih je najbolje bilo da su dio nekog političkog entiteta koji je po liberalističkim standardima 19. st. anomalan, zastario i koji su povijest i napredak osudili na propast. Otomansko je Carstvo bilo najočitiiji evolucijski fosil te vrste, no isto je to bilo, kao što je postajalo sve očevidnije, i Habsburško Carstvo (Hobsbawm 1993: 42-43).

U vrijeme početaka hrvatskoga narodnoga preporoda ta urušenost Habsburškoga Carstva o kojoj govori Hobsbawm neće biti još vidljiva, a kao glavni temelji na kojima će se graditi nacija uspostaviti će se tradicija srednjovjekovne hrvatske države, drevno ilirsko porijeklo i standardizacija vernakulara (narodnoga jezika).

- Preporodna zbivanja

Najveći je dio današnjega hrvatskoga nacionalnoga prostora u početku 19. stoljeća razdijeljen u nekoliko tradicionalnih pokrajina: uža Hrvatska obuhvaća područje od Zagreba do Varaždina i zajedno sa Slavonijom pripada ugarskome dijelu Habsburške Monarhije, poslije sloma Napoleonove Ilirije 1813. Dalmacija i Istra također postaju dijelom carstva i dopijevaju pod izravnu upravu Beča kojoj pripada i Vojna krajina, dok Rijeka s Primorjem ostaje »corpus separatum«, odnosno, područje pod zajedničkom hrvatsko i ugarskom upravom (Stančić 2008: 6). Iako će hrvatske zemlje na taj način biti objedinjene pod istom upravom, a što je moglo pogodovati preporodnim težnjama za ujedinjavanjem razdvojenih nacionalnih prostora, političke okolnosti unutar monarhije tome nipošto nisu pogodovale. Naime mada je nakon 1790. i smrti Josipa II. završen proces germanizacije naroda koji su dio Habsburškoga carstva, od kraja 18. stoljeća dolazi do sve naglašenije mađarizacije hrvatskih zemalja. Ugarsko je plemstvo s ciljem stvaranja Velike Ugarske »od Karpata do mora« Banskog (ili civilnoj) Hrvatskoj (Hrvatskoj i Slavoniji), kao nositeljici državnopravnoga kontinuiteta srednjovjekovne »trojedne« Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, nastojalo oduzeti zadržane elemente političke samostalnosti i pretvoriti je u još jednu mađarsku pokrajinu (usp. Stančić 2008: 7). Hrvatsko se plemstvo tim mađarskim zahtjevima pokušavalo suprotstaviti. No bio je to slab i

nedjelotvoran odgovor, načelno vezan uz zajedničke interese oko očuvanja feudalnih povlastica koje su prosvjetiteljske reforme Josipa II. bile donekle ublažile (usp. Jelčić 1978: 10-11). Na zajedničkim saborima u Požunu (današnjoj Bratislavi) hrvatsko se plemstvo stoga odlučuje za politiku *status quo* koju će obilježavati ustrajanja na kontinuitetu: od zalaganja za očuvanje starih municipalnih prava do inzistiranja na latinskome kao službenome jeziku, a čime se, barem u određenoj mjeri, htjela zadržati politička samostalnost. Međutim nakon »oportunističke odluke« hrvatskoga sabora od 1790. da se u školama mađarski jezik sluša kao neobavezni predmet te nakon zajedničkoga sabora u Požunu 1805. na kojemu će mađarsko plemstvo nastojati da se mađarski jezik u Bansku Hrvatsku uvede i kao službeni jezik, hrvatski će sabor 1827. g., nakon novih i opetovanih mađarskih pritisaka, konačno popustiti pristajući da se u škole mađarski uvede kao obavezni predmet »inače mladež neće naći namještenja u zajedničkim uredima« (Živančević 1975: 10). Službeni će jezik i dalje ostati latinski, a ta će odluka označiti početak naglašenoga razdoblja mađarizacije.

Usred svih tih političkih previranja stasat će mlada generacija intelektualaca (Dimitrije Demeter, Ljudevit Vukotinović, Dragutin Rakovac, Antun Nemčić i dr.) koja će pod vodstvom karizmatičnoga Ljudevita Gaja kasnije biti poznata kao preporoditelji ili ilirci. U rješavanje političkih pitanja preporoditelji će odmah krenuti s posve drugačijim političkim prijedlozima:

Gaj je unio među Hrvate pojam naroda koji se ne zasniva na staleškim kategorijama, nego na jeziku, običajima, vjerovanju. Preporod je konstituirao jedinstvenu hrvatsku kulturu, demokratizirao hrvatsku politiku. Ne više plemstvo samo, ne više feudalno strukturirani »sabor stališa i redova«, nego mlado građanstvo i cio narod bili su pozvani da raspravljaju o svojoj nacionalnoj egzistenciji (Jelčić 1978: 6).⁵

Preporoditelji su većinom dolazili iz kruga liberalnoga građanstva i oblikovanje moderne nacionalne zajednice koja bi obuhvaćala sve slojeve društva, dok bi u središtu bilo

⁵ Odnosno, kako kazuje Nikša Stančić, u hrvatskim je zemljama 1830-ih godina postojala određena društvena situacija pogodna za pokretanje preporodnoga pokreta, ali nisu postojali jasni preduvjeti za oblikovanje njegovih ciljeva: »Plemićko-građanska socijalna jezgra u Banskoj Hrvatskoj (Hrvatskoj i Slavoniji) već se bila oblikovala i razvila integrativne snage, ali je u svojoj svijesti ostala vezana uz tradiciju feudalne ideologije. Nedostajala je skupina sposobna da se oslobodi feudalnog ideološkog sustava, da prihvati građanski ideološki koncept nacije, te ponudi novi, kreativni aspekt sagledavanja postojeće situacije i ideološku predodžbu o njenu prevodnju na nove osnove.« (Stančić 1985: 69-105, prema Cocha 2012: 27).

⁶ Prema *Hrvatskoj enciklopediji*, navedeni se pojam odnosi na sljedeće: »panslavizam (pan- + slavizam, prema Slaveni) ili sveslavenstvo, politička ideja koja polazi od stajališta da svi slavenski narodi tvore jednu etničku cjelinu. Doktrina je to o političkom ujedinjenju slavenskih naroda u jednu državu. Iz toga

građanstvo, bio je prvenstveni cilj njihova djelovanja. Po svojem je karakteru preporod stoga bio i kulturni i politički pokret. Standardizacija jezika na štokavskome narječju, oblikovanje književnoga kanona, osnivanje novina i časopisa, pokretanju kulturnih institucija poput javnih knjižnica i čitaonica bili su neposredni zadaci koje su preporoditelji pred sebe postavili, a koji su za vrijeme trajanja preporoda i ostvareni. Što se tiče političkih očekivanja, na prvome mjestu je bilo teritorijalno ujedinjenje hrvatskih zemalja te stjecanje što većega stupnja političke samostalnosti unutar Habsburške Monarhije. Međutim, u isto vrijeme, i to što nastavljaajući se na domaću tradiciju slavenstva, a što dolazeći u dodir sa suvremenom idejom slavenstva (sveslavenstvo ili panslavizam) raširenom među slavenskim dijelom Krune⁶, preporoditelji su

stajališta izvodio se zaključak da slavenski narodi trebaju surađivati na političkom i kulturnom području, a osobito u obrani zajedničkih interesa, koje ugrožavaju druge velike etničke skupine. Ta se suradnja zamišljala u različitim varijantama, od književne i kulturne suradnje do stvaranja velike zajedničke države, Panslavije, koja bi obuhvatila sve Slavene. Zametci panslavističke ideje pojavili su se vrlo rano, pa već *Nestorov Ijetopis* iz početka XII. st. gleda na Slavene kao na cjelinu. U nas su se u tome isticali V. Pribojević (1525), M. Orbini (*Il regno degli Slavi*, 1601), a J. Križanić (polovica XVII. st.) prvi je dao panslavizmu konkretan sadržaj smatrajući da svi Slaveni tvore jednu etničku obitelj te da Rusija treba stati na čelo svim slavenskim narodima. Jak poticaj panslavizmu dao je Prus J. G. Herder (1744–1803). Pod njegovim utjecajem, u doba buđenja češke nacionalne svijesti, zalagao se 1830-ih J. Kollár za književnu i kulturnu suradnju među slavenskim narodima, smatrajući da je to put do političkog ujedinjenja Slavena. Preko veze

radili i na povezivanju, prije svega kulturnome, s ostalim slavenskim narodima, osobito južnoslavenskima (usp. Holjevac xxx). Drugim riječima:

[Preporoditelji] su imali minimalni i maksimalni program: obranu nacionalne nezavisnosti i očuvanje državne cjelokupnosti, a zatim – oslobođenje i ujedinjenje s ostalim Slavenima, najprije na Balkanu, a u perspektivi na širem slavenskom planu (u tu je svrhu Gaj 1840. putovao u Rusiju). (Živančević 1975: 18).⁷

Program se ostvarivao kroz duže razdoblje. Službeni se početak preporoda uvriježeno vezuje uz 1835. i Gajevo pokretanje *Novina Horvatskih i Danice horvatske, slavonske i dalmatinske*, ali kao što preporod nije »izbio ni neočekivano ni najednom«

Herder–Kollár–Lj. Gaj i ilirski pokret preuzeo je ideju slavenske uzajamnosti uz primjese više ili manje izražena političkog panslavizma, koji zbog prilika u Austriji nije mogao biti jasnije istaknut.« (<https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=46465>)

⁷ S time u vezi Živančević primjećuje: »Presudno je u tom pogledu bilo Gajevo đakovanje u Grazu, gdje je među studentskom omladinom osnovao prvi "ilirski klub", a zatim u Pešti, gdje se upoznao s Jánom Kollárom apostolom slavenske uzajamnosti. Tu je ubrzo dao tiskati svoje epohalno djelo, *Kratku osnovu horvatsko-slavenskoga pravpisanja* (Budim 1830). U njemu se zalagao za reformu pravopisa, predlažući umjesto dotadašnje glomazne stare diftongizirane grafije pojednostavljeni sistem u kojem će svaki glas imati svoj znak. [...] Značajno je da Gaj obrazlažući svoju

(Jelčić 1978: 8), tako nije ni njegovo djelovanje nije zamrlo odjednom, a već samom zabranom ilirskoga imena 1843. U skladu s time p e r i o d i z a c i j s k e s h e m e hrvatskoga narodnoga preporoda obično izdvajaju nekoliko cjelina uz koje se vezuju određeni bitni događaji, zbivanja i tekstovi:

1. pripremno razdoblje, od kraja 18. st. do 1829.

- 1813. i brošura Maksimilijana Vrhovca *Poziv na sve duhovne pastire svoje biskupije*. Zagrebački se biskup njome obraća svećenicima svoje biskupije s pozivom da bilježe usmeno stvaralaštvo svoga kraja (poslovice, fraze, pripovijetke i sl.). Brošura je pisana u duhu herderovskoga otkrivanja »naroda« i »narodnoga duha« što će potom obilježiti čitavo razdoblje (usp. Protrka 72).⁸

konceptiju ističe pojam sveslavenstva (Vseslavenstvo). [...] Tumačenjem svoga pothvata kulturnim, narodnim i ekonomskim potrebama („pogled mudroljubnih, narodnih i prigospodarne temeljev i zrokov“), zapravo je izašao iz okvira obične reformatorske pomisli, deklarirajući se kao tribun. Mnogo prije sličnu reformu zamislili su Pavao Ritter Vitezović i Marko Mahanović (*Observationes circa Croaticam orthographiam*, 1814), ali za njima se nije poveo nitko, dok je za Gajem u jedan mah pošao čitav hrvatski narod, prihvativši ovo naoko skromno djelce kao revolucionarnu proklamaciju (Živančević 1975: 15).

⁸ Johann Gottfried Herder njemački je filozof i književnik s prijelaza 18. u 19. stoljeće. Svojim je književnim raspravama o Shakespeareu i pojmu »genija« bitno utjecao na pokret Sturm und Drang. Književnost je svakoga naroda određena posebnim »genijem« i

- 1815. i brošura *Reč domovini o hasnovitosti pisanja vu domorodnem jeziku* Antuna Mihanovića iz 1815. gdje se kazuje o potrebi da se hrvatski umjesto latinskoga jezika uvede kao službeni jezik.

- 1817. i *Oglasnik ilirski*. Te je prve novine na narodnome »ilirskome jeziku« pokušao pokrenuti karlovački student medicine Juraj M. Šporer. Novine su trebale biti zabavnoga karaktera, ali iako su dobile dopuštenje vlasti, nikad nisu izašle.

2. početni period, 1830. do 1834.

- 1830. i Gajeva *Kratka osnova hrvatsko-slavenskoga pravopisanja* tiskana u Budimu. Knjižica donosi reformu hrvatske latiničke grafije i svjedoči o osobitu vidu pažnje koja se otada posvećuje pitanju jezičnoga sjedinjenja. Gaj je »kao idejni i stvarni nosilac pokreta, vrlo dobro znao da, želi li uspjeti u svom namumu [teritorijalnome ujedinjenju] mora prvo provesti ujedinjenje i pojednostavljenje pravopisa« (Šicel 1982: 53). U skladu s herderovskom koncepcijom nacije, Gaj je smatrao da »obilježje naroda nije prostor i država nego jezik« (Tafra 2006: 45),

jezikom, smatrao je Herder, a posebnu je važnost zbog toga posvećivao usmene pjesništvo. U njegovu je folklorističku zbirku ušla i Hasanaginica u Goetheovu prijevodu, a europski romantizam dobit će tako uz »osijanizam« i pojam »morlakizam«. Herdera se obično smatra osnivačem filozofije povijesti; on »odbacuje statičko shvaćanje povijesti i tvrdi da se sve u prirodi i u povijesti čovjeka razvija u određenim uvjetima i po prirodnim zakonima. Čovječanstvo je

a kao što sam naslov knjižice kazuje, jezik je za Gaja »hrvatski«, dok »slavenski« označava jezičnu skupinu kojoj pripada (usp. Ravlić 1965: 23).

- 1832. i brošura Ivana Derkosa *Genius patriae super dormientibus suis filiis ... (Duh domovine nad sinovima svojim koji spavaju ili Domovinski list za stanovnike Kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije da ih potakne na izučavanje i njegovanje domaćega jezika)*. Središnja je ideja spisa teritorijalno i jezično ujedinjenje triju drevnih kraljevstava: Hrvatske, Dalmacije i Slavonije. Imenom »Horvat« obuhvaća pripadnike drevne »trojedinice«, ali i Slovence držeći da bi se standardni jezik trebao izgraditi na štokavskome narječju kao najrasprostranjenijemu.

- 1832. i *Disertacija iliti Razgovor darovan gospodi poklisarom zakonskim i budućem zakonotvorcem Kraljevinah naših za buduću Dietu ugarsku odaslanem*. Spis grofa Janka Draškovića, anonimno tiskan u Karlovcu. Riječ je o prvome političkome spisu napisanome hrvatskim jezikom i to štokavskim narječjem. Nastao uoči zasjedanja zajedničkoga hrvatsko-ugarskoga Sabora, spis donosi upute hrvatskim zastupnicima kako da se pripreme za Požun.

povezano idejom humaniteta, a u njegovu ostvarenju sudjeluju i najprimitivniji narodi.« Temeljni je zakon povijesnih procesa da konstruktivne sile dominiraju nad destruktivnima, a Slavene je ubrajao među najkonstruktivnije povijesne faktore. Te je misli kasnije preuzeo Jan Kollá od kojega potječe spominjana već ideja »slavenske uzajamnosti«, odnosno, panslavenizam 19. stoljeća (vidi <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=25119>).

Iznosi se plan Velike Ilirije kao jedinstvene političke cjeline unutar Habsburške Monarhije koju bi sačinjavale Hrvatska, Slavonija, Dalmacija, Vojna krajina, Bosana, Hercegovina i grad Rijeka, zatim Kranjska, Koruška i Štajerska. Na čelu bi Ilirije bio ban koji bi obnašao vlast u ime kralja, a službeni bi jezik bio »ilirički«, temeljen na najraširenijemu, štokavskome, narječju. Zbog cjelovite političke vizije, Draškovićeve se *Disertacija* smatra temeljnim političkom programom Preporoda.

- 1833. i *Horvatov sloga i zjedinjenje*. Gajeva pjesma koja nastaje 1833. godine u Beču, ali je objavljena tek e u 5. broju *Danice horvatske, slavonske i dalmatinske* 1835.. Pjesma se drži »apoteozom« Draškovićeve političkoga programa (Jelčić 1978: 19).

⁹ Takvu je periodizacijsku podjelu prihvatila suvremena historiografija, dok je polazište imala i u samim osvrtima sudionika. S time u vezi Antun Barac raspravljajući o pitanju periodizacije Preporoda, ističe: »U hrvatskoj političkoj i kulturnoj povijesti vodile su se raspre o pitanju, kada se zapravo započeo hrvatski preporod i koji su mu pravi začetnici. Neki su kao početnu godinu uzimali g. 1830., drugi g. 1832., treći g. 1835., već prema tome, da li su važnijom držali Gajevu knjižicu o pravopisu, da li Draškovićeve »Disertaciju« ili početak novina. [...] Ako se o samome hrvatskome narodnome preporodu i mogu nabacivati različita mišljenja, o njegovoj su književnosti takva proturječja nepotrebna. Njezini su tvorci o tome ostavili jednodušne izjave. Započinjući g. 1842. izdavati »Kolo«, Vraz je pisao: »Nu kad je naše književstvo već u osmoj godini...«. Mirko Bogović objavio je deset godina kasnije u »Nevenu« razmatranja pod natpisom »Naša književnost u najnovije doba«. Obuhvatio je u njima književnost ilirizma i označio njezine početke riječima: »Evo već ima skoro dvadeset godina, otkako

3. razvijeni period, 1835. do 1842.

- 1835. i Gajeve *Novine Horvatske* s književnim podlistkom *Danica horvatska, slavonska i dalmatinska* označavaju početak organiziranih preporodnih aktivnosti.⁹ O važnosti Gajeva poduhvata za onodobnu hrvatsku javnost kazuje već to da je na dozvolu za pokretanje *Novina* Gaj čekao tri godine.¹⁰ Sporno je naime bilo što su novine političkoga sadržaja i na hrvatskome jeziku, a takvih dotad nije bilo. *Novine* izlaze s motom vrlo znakovitim za ono vrijeme: »Narod bez narodnosti je telo prez kosti«. U prvoj je godini izlazenja još uvijek u upotrebi stari pravopis i kajkavsko narječje. Međutim, kako se već iz *Oglasa* 1834. koji je

se i mi iz dugog mrtvila digosmo«. A u »Kolu« g. 1853. objavio je i opet »Kratak pregled naše književnosti«, gdje prikaz nove književnosti započinje godinom 1835.« (Barac 1954: 12-13).

¹⁰ Ravlić u Matičinoj ediciji posvećenoj preporodu ta zbivanja oko pokretanja prvih političkih novina na hrvatskom jeziku opisuje ovako: »Lj. Gaj je krajem ožujka 1832. poslao ugarskom Namjesničkom vijeću preko zagrebačke županije molbu da mu se izda dozvola za izdavanje političkih hrvatskih novina s književnim prilogom u Zagrebu. Molbu su preporučile sve županije i gradovi Zagreb, Varaždin, Križevci i Krapina, da se pokaže zanimanje cijele Hrvatske za taj pothvat. Namjesničko je vijeće dosta brzo (14. V. 1833) povoljno riješilo Gajevu molbu, ali nije dopustilo da bude politike u predloženim listovima. Gaju to nije odgovaralo, pa napiše molbu lično na kralja. Franjo I. ga je primio 29. svibnja 1833. i obećao povoljno rješenje. Sama je dozvola bila dana tek 9. svibnja 1834 [...]« (Ravlić 1965: 29).

najavljivao izlazak *Novina Horvatskih i Danice horvatske, slavonske i dalmatinske* moglo razabrati, novine su smjerale širemu čitateljstvu nego li je ono u užoj Hrvatskoj jer obraćaju se »[s]vetloj i prepuštavanoj gospodi vsakoga Stališa i Reda slavnoga Naroda Slavenskoga vu južnih strankah kanoti: Horvatom, Slavoncom, Dalmatinom, Dubrovčanom, Serbljem, Kranjcem, Štajerceom, Korušćem, Istrianom, Bošnjakom, ter ostalem Slovincem [...]« (Gaj 1965: 302). Stoga već u svojoj drugoj godini novine prestaju izlaziti na kajkavskome narječju te prelaze na štokavsko, mijenjajući pritom ime u *Ilirske narodne novine* i *Danicu ilirsku*. »To je bio, nesumnjivo, revolucionaran potez« (Šicel 1982 :55), ocijenit će kasnije historiografija, jer se uzevši ilirsko ime (u ono se vrijeme mislilo da svi Južni Slaveni potiču od ilirskoga plemena; ono se isto tako upotrebljavalo kao službeno ime za slovenske zemlje; često se i tradicionalno koristilo kao sinonim za hrvatski jezik), cijeli pokret sad usmjerio prema već otprije najavljivanoj ideji sveslavenskoga sjedinjenja.¹¹

- 1838. i ilirska Čitaonica

¹¹ S druge strane, kako pokazuje književna historiografija, uspostavljanje štokavskoga narječja kao temelja književnoga jezika podrazumijevalo je i »otpor štokavskome standradu« (Protrka 2008: 61). Kako je obrazovani dio društva uglavnom bio nezainteresiran za pitanje narodnoga jezika, utoliko što je bio orijentiran prema njemačkome, odnosno, latinskome, nametanje je drugoga jezika najviše osjetio puk i purgerstvo: kajkavski je jezik prije ilirskoga pokreta funkcionirao kao književni jezik triju županija i za taj »'narod' su štampali knjige 'horvatskim jezikom' dok nacija još nije sanjala o 'narodnom preporodu'«

- 1840. i *Juran i Sofija*, Kuljevićeva drama s kojom započinje nacionalno kazalište

- 1842. i osnivanje Matice ilirske prema prijedlogu grofa Janka Draškovića. Prva Matičina tiskana knjiga je *Osman* 1844. koji izlazi s dopunama Ivana Mažuranića. Izbor je knjige simboličan; u oblikovanju književnoga kanona preporoditelji kreću od dubrovačke književnosti uzdižući osobito Gundulića i Palmotića kao tradiciju na kojoj će se graditi nova dionica hrvatske književnosti. Dubrovačka je književnost kao štokavska i kao ona koja je u estetskom smislu bila najdorađenija bila naime najprikladnija kao osnova nove književnosti. Gundulićev *Osman* zauzima u novome kanonu osobitu poziciju: »Prikladan zbog slavljenja i idealiziranja Poljaka, protumačen kao glasonoša slavenske ideje, stavljan uz bok s Homerovim, Vergilijevim i Danteovim epovima, *Osman* je postao nacionalnom epopejom, a Gundulić utjelovljenjem narodnoga genija.« (<http://www.matica.hr/vijest-nac/597/osman-ponovljen-26350/>)

- 1842. i osnivanje časopisa *Kolo, članci za literaturu, umjetnosti i*

(Protrka 2008: 62). Tako da je bilo izrazitih nesuglasica oko 'izdaje kajkavištine'. Naime: »Nositelji nove "ilirske" književnosti koja je zastupnicima "starrinskog jezika" izgledala kao izdaja tradicije i identiteta bili su građanstvo i srednje plemstvo, slojevi koji su prije toga favorizirali njemački, pa stoga Kessler ispravno zaključuje da je stvaralaštvo na novoštokavskom standardu zamijenilo njemačku, a ne kajkavsku književnost: "Kajkavština je stvarno pala na razinu dijalekta tek onda kad je izgubila mlađu inteligenciju i kad je novoštokavski književni jezik uveden u škole".« (Protrka 2008: 63).

narodni život pri Matici ilirskoj. Časopis pokreću Stanko Vraz, Ljudevit Vukotinović i Dragutin Rakovac nakon razilaženja s uredničkom politikom *Danice*. Vraz se kao idejni začetnik *Kola* zalagao se za književnu kritiku i pristup književnosti koji bi uzdizao estetske vrijednosti, a ne samo nacionalno-prosvjetiteljsku, odnosno, budničarsku ulogu književnosti kakva je bila zastupljena u *Danici*, čiji je glavni zadatak bio »oživotvorenje ilirske ideje« (Živančević 1975: 22), odnosno, buđenje nacionalne svijesti.

4. doba zabrane ilirskoga imena, 1843. do 1845.

- 1843. i zabrana uporabe ilirskoga imena. *Novine ilirske* postaju *Narodne novine*, a *Danica* ponovo *Danica horvatska, slavonska i dalmatinska*

- 1843. i prvi zastupnički govor na hrvatskome jeziku u Hrvatskome saboru kojim je Ivan Kukuljević Sakcinski zahtijevao da se kao služeni jezik uvede hrvatski umjesto latinskoga.

- 1844. i *Zora dalmatinska*, prvi književni časopis u Dalmaciji na hrvatskome jeziku.

- 1845. ponovo dozvala da se ilirsko ime upotrebljava u književnosti, dok ostaje zabrana njegova korištenja u političkome djelovanju.

5. doba iščezavanja ilirskog imena i prevlast narodnog, 1846. do 1874.

- 1874. *Matica ilirska* mijenja ime u *Matica hrvatska*. Time se zaključuje ilirski pokret i hrvatski narodni preporod. Mada nije ostvareno ujedinjenje hrvatskih zemalja niti južnoslavensko povezivanje, pobuđena je književnost na hrvatskome jeziku te su osnovane važne kulturne institucije. Utjecaj se preporodnih ideja može pratiti tijekom čitavoga 19. stoljeća obilježena konstituiranjem hrvatskoga nacionalnoga identiteta.

- Književnost

Lirika

Osnovno je obilježje književnosti u doba preporoda njezina uključenost u proces konstituiranja moderne hrvatske nacije, koji je preporodnim pokretom »započet i inspiriran« (Šicel 1972: 17). U tom se smislu obično ističe da hrvatska književnost odstupa od uobičajenih tendencija u svjetskome romantizmu po svojem naglasku na utilitarnosti i didaktičnosti, odnosno, nacionalno-prosvjetiteljskoj funkciji, umjesto na sagledavanju književnosti kao čiste estetičke činjenice. Sve su to pojave uz koje se opet vezuje optimizam i kolektivizam naspram prevladavajućega pesimističnoga individualizma svjetske književnosti romantizma (usp. Šicel 1982: 57-58; Jelčić 1975: 31-33; Cocha 2008: 378-426), dok se naglašava:

Bavljenje književnošću bilo je u to vrijeme jedan od rodoljubnih poslova, njime su se ljudi bavili sasvim amaterski, bez ikakvog koristoljublja u materijalnom ili moralnom smislu. Pisalo se bez ikakvih honorara, često i bez potpisa. Željelo se samo jedno: djelovati na puk, približiti mu književnu riječ, osvojiti ga za svoje ideje (Jelčić 1975: 31).

S druge strane naglašava se i kako se hrvatska književnost romantizma ne razvija u dominantnim modusima svjetskoga romantizma kao negacija klasicizma i rušenje ustaljenih konvencija književnoga stvaralaštva iako se, kao što je upozorio još Antun Barac, književni povjesničar s početka 20. stoljeća, a kasnija književna historiografija potvrdila, može razmišljati i o tome da »škola je bila u neku ruku klasicistička, [...] okrenuta klasičnom književnom idealu« te da generacija romantičara u svom djelovanju nastupala protivno tim školskim uzusima. U tom se kontekstu često spominje Stanko Vraz koji u trećoj knjizi *Kola* piše:

Ja sam zakleti neprijatelj i vrag latinštine, latinštine one, koja se je tjerala dosad u školama ugarsko-hrvatskim, tj. školasticizma onog, kojim su mladež našu mučili i u nas zatrli onaj narodni bistri i vedri način mišljenja, govorenja i pisanja (prema Jelčić 1975: 31).

Jednako tako u našoj se književnosti na drugačiji način razvijaju neke od stalno prisutnih tema svjetskoga romantizma: na primjer naglašena se zaokupljenost Istokom i »dalekim i egzotičnim krajevima« u našoj književnosti reflektirala kao posvećenost (anti)turskoj tematici. Pritom za pisce poput Ivana Mažuranića u *Smail-agi* (a slično je i u »hajdučko-turskoj novelistici« pedesetih i šezdesetih godina) Turci nisu »egzotični Drugi«, već svijet koji se oblikujem odnosom »žrtve« i »njezina vjekovna tiranina i zulumčara« (Jelčić 1975: 32). Osim tih upečatljivih razlika u tim se komparacijskim prosudba često i ističu i neke važne srodnosti između načina na koji se romantizam ostvario u našoj književnosti, a u odnosu su na paradigmu koju uspostavlja svjetska književnost romantizma. Tako proces izgradnje hrvatskoga nacionalnoga identiteta treba shvatiti kao modernu pojavu (a o čemu je već podosta ranije bilo riječ), jednako kao što u istome ključu valja promatrati i zainteresiranost za proučavanje prošlosti, usmene tradicije i »duha naroda«, a koja je tipska za svjetski romantizam. Stoga bi se hrvatsku književnost romantizma u odnosu na opću romantičarsku paradigmu svjetske književnosti moglo sažeto prikazati i sljedećom shemom sličnosti i razlika:

sličnosti

nacionalizam kao pojam
otkriće „naroda”
otkriće narodne tradicije i prošlosti
kult „pučkoga genija”
(herderizam, osijanizam)

razlike

realizacija vs. paradigma

izostanak klasicizma vs. klasicizam
„specifičan” odnos prema istoku
vs. „standardan” odnos prema
istoku kao „carstvu egzotike”
preporodni nacionalni kolektivism
vs. romantičarski individualizam
budničarski optimizam vs. romantičarski pesimizam i melankolija
didaktično-moralizatorska misija literature vs. otpor društveno zadanim konvencijama (usp. Coha 2008: 378-426).

Svemu tome valja pridodati još jednu veoma važnu pojavu; to jest, lirizaciju književnosti. Pojava je to koja se očitovala na dva karakteristična načina; s jedne strane kroz dominaciju lirike nad ostalim književnim rodovima, a s druge strane kroz osjetnu prisutnost lirskih elemenata u drugim književnim rodovima. Najčešća književna vrsta hrvatske književnosti 1830-ih i 40-ih godina tako je patriotska lirika: budnice i

¹² Suvremena historiografija o lirici za doba preporoda unisono prosuđuje ovako: »Bila je to neizbježiva i nužna epizoda u povijesti novije hrvatske književnosti koja se počela konstituirati *ab ovo* zajedno s konstituiranjem moderne hrvatske nacije - pa je u trenutku svoga nastajanja, zahvaljujući u prvom redu Ljudevitu Gaju, dobila izrazito utilitarističko značenje: jedini kriterij bio je nacionalni kriterij i nije bilo uopće važno kako se, nego što se i o čemu se piše. Drugo se u tom trenutku i nije moglo tražiti od literature, ako se sjetimo kako je bilo stvarno stanje u Hrvatskoj, a koje je, možda, najbolje okarakterizirao jedan od posljednjih kajkavskih pjesnika pretpreporodnog doba Pavao štoos u svom *Kipu domovine* riječima: »Vre i

davorije. Od Gajeve pjesme *Horvatom sloga i zjedinjenje* (poznatije po prvom stihu *Još Hrvatska ni propala*) do Vukotinovićeve *Nek se hrusti šaka mala* ili Demetrove pjesme *Prosto zrakom ptica leti*, sva je ta poezija bila prožeta istom motivikom i tematikom. Sve su to bili »više ili manje borbeni pozivi iliraca Hrvatima (i Južnim Slavenima) da se sjedine u čvrsto nacionalno zajedništvo« (Šicel 1982: 65), odnosno, popularna literatura s jednostavno osmišljenim porukama koje su trebale doprijeti do što šira čitateljstva. Stoga i ne čudi što su na estetičku manjkavost te poezije upozoravali već kritički nastrojeni suvremenici poput Ljudevita Vukotinovića (Farkaša) koji se u svojem članku *Tri stvari knjiženstva: ukus, sloga, kritika* zalaže da uvođenje estetičkih kriterija u prosuđivanje književnosti.¹² Ili Stanka Vraza (ili pravim imenom Jakob Frass), toga Slovenca rodom koji se za vrijeme studija u Gracu upoznao s Ljudevitom Gajem te se »tako oduševio za ilirski pokret da je potkraj 1838. zauvijek preselio u Zagreb i posvetio se hrvatskoj književnosti« (Živančević 1975: 90).¹³

svoj jezik zabit. Horvati l hote, ter drugi narod postati.« (Šicel 1972: 18).

¹³ Antun Barac tako o istome kazuje sljedeće: »K Ilircima je Vraz pristupio zato, jer je bio uvjeren, da ni Slovenci, ni Hrvati, ni Srbi zbog svoje malobrojnosti neće stvoriti jakih književnosti. Držao je, da oni svaki za se ne mogu imati velike čitalačke publike ni dovoljan broj kupaca za knjige. Očekivao je, da će tek ilirizam, na osnovi štokavskoga kao zajedničkog književnog narječja za sve Jugoslavene, dati čvrstu podlogu za bujniji književni život. U svom glavnom nastojanju, da i Slovenci prime štokavštinu, nije uspio. Tek neznatan broj njegovih sunarodnjaka dao se zanijeti njegovim idealističkim pogledima i Kollárovim

Zajedno s Vukotinovićem, koji će u povijesti književnosti ostati zapamćen i po tome što je u hrvatsku književnost prvi uveo feljton (*Tri stvari knjiženstva*, *Kolo* 1842) i novelu (*Štitonoša*), i Dragutinom Rakovcem, Vraz će 1842. osnovati časopis *Kolo* smatrajući da se književnosti ne može olako pripisivati utilitarna uloga kao što je to podrazumijevala Gajeva urednička koncepcija *Danice* čije je stranice punila samo budinčarsko-davorijaška lirika. Kako u književnoj kritici čije je temelje uspostavio *Kolom*, tako i u svome stvaralaštvu, Vraz će naime polaziti od toga da je književnost autonomna umjetnička djelatnost te da njezina uloga ne može biti samo ideološka. To ne znači da se svojim pogledima na književnost on suprotstavljao preporodnim političkim pogledima; štoviše, njegovo je osnovno književno credo bilo da književnost mora odražavati »duh naroda« (a što je za njega podrazumijevalo koncepciju sveslavenstva i romantičarsko herderovsko poimanje »naroda«), ali njegova je vizija književnosti isključivala pisanje »po receptu« kako li već kazuje u satiričnome sastavku *Braći, što ištu da pjevam davorije* (*Danica*, 1837) u kojemu glasno ustraje protiv utilitarizma i dilentatizma u književnosti. Formiran u duhu romantičarske literature i pisaca poput Ljermontova, Puškina, Mickiewicza, Byrona, Schillera koje je i na hrvatski jezik i prevodio, Vraz tematski širi horizonte onodobne lirike. Njegova zbirka *Dulabije* (Zagreb 1840) ljubavni je kanconijer, posvećen Gajevoj nećakinji Ljubici Cantily. Zbirka se

sastoji od četiri dijela, dok su 1840. godine tiskana tek prva dva. Kritika je obično čita kao »odraz duševnoga stanja mladoga zaljubljenika«; »pjesnički dnevnik« (Živančević 1975: 95); »tipičan primjer i izraz romantičarskog mišljenja i nazora što se naročito očituje u povezivanju tih dvaju elemenata (pejzaža i ljubavi)« (Šicel 1982: 59). Tu se jasno očituje utjecaj Vrazove lektire: od tradicionalnoga zapadnoga kanona (Tibula, Propercija i Katula, a naročito Petrarke kojega će romantizam iznova otkriti) do suvremene njemačke romantičarske poezije, mada će Vraz osobito dugovati slavenskim piscima, naročito Janu Kollaru od kojega će preuzeti upravo onaj oblik povezivanja romantičnih i patriotskih motiva (s naglaskom na sveslavenstvo) što poslije će postati prepoznatljivim znakom i njegove poezije. Ono što će Vrazovu liriku još bitno karakterizirati bit će i njegova sklonost versifikacijskoj raznolikosti koja svoje utemeljenje opet ima u romantičarskome ustajanju protiv klasicističke shematiziranosti literature. Tako su *Dulabije* pisane stihom poljske usmene poezije, tzv. krakovjakom (osam stihova u dvije strofe), niz soneta po uzoru na Petraraku i Mickiewicza donosi zbirka *Sanak i istina* tiskana u *Danici* (1845) i almanahu *Iskra* (1846), dok njegova poezija nosi i biljeg romantičarskoga oduševljenja »autentičnim« »narodnim« oblicima poput balade i romance. Također, njegov opus odiše i karakterističnim romantičarskim oduševljenjem Istokom što osobito do izražaja dolazi u kraćemu ciklusu od 7 gazela koji se

shvatanjem slavenske uzajamnosti.« (Barac 1954: 224).

kasnije zadobiti visoke kritičke ocjene. Antologijskom se smatra njegova gazela *Ždral putuje k toplom jugu*, dok je njegov opus popunjavaju i sljedeća **djela**: zbirka slovenskih narodnih pjesama *Narodne pjesni ilirske: koje se pjevaju po Štajerskoj, Kranjskoj, Koruškoj i zapadnoj strani Ugarske* (1839), zbirka balada i romansi *Glasi iz dubrave žeravinske*, pjesnička zbirka *Gusle i tambura* (1845), putopis *Put u gornje strane* (1843), satirična poezija okupljena u zbirka *Neotesanci I i II, Komari i hobadi te Cigani* i drugo.

Petar Preradović drugi je pisac iz doba preporoda čije se djelo, uz Vrazovo, obično izdvaja po svojim književnoumjetničkim vrijednostima. Preradovićevi biografi uvriježeno ističu kako je govorivši mađarski kao materinski, hrvatski jezik počeo učiti prevodeći na njemački Gundulićeva *Osmana*. I svoj književni rad započinje na njemačkome, dok mu je prva tiskana pjesma na hrvatskome *Zora puca*, koja izlazi u prvom broju zadarske *Zore dalmatinske* (1844). U Zadru mu izlazi i prva tiskana zbirka *Prvenci* (1846), a kasnije će objaviti i zbirku *Nove pjesme* (1851).

Preradovićev se opus opisuje kao tematski raznovrstan, uvelike raznovrsniji od opusa njegovih suvremenika. Osim rodoljubnih pjesama koje se svojom doradošću daleko udaljavaju od budničarsko-davorijaške lirike ranih godina preporoda, tu je i ljubavna te refleksivna poezija (usp. Šicel 1982: 66-67; Živančević 1975: 131-133). Od rodoljubne se

lirike antologijskima izdvajaju pjesme *Rodu o jeziku* i *Jezik roda moga*, dok u čuvenome *Putniku* Preradović koristi motiv personificirane majke Hrvatske – domovine koji se već ranije javlja u Štoosovoj pjesmi *Kip domovine...* (usp. Coha Sveslavenstvo kao dominantnu ideju vremena prihvatit će i Preradović pa se u epsko-dramskome spjevu *Kraljević Marko* posvećuje oživljavanja legendarnoga motiva narodne književnosti. Međutim iako je u njegovoj rodoljubnoj lirici prisutna tematike i motivika koja je preporodnom poezijom postala već konvencionalna, kasniji komentatori Preradovićeve poezije kao njezinu osobitost najčešće ističu poosobljenje patriotskih nadahnuća i posebnu sklonost refleksivnosti koja se javlja ne samo u pjesmama koje se tematski čisto mogu označiti kao refleksivne već i u ljubavnim pjesmama kao što je antologijska pjesma *Ljudsko srce* (usp. Živančević 1975: 125-136).

D r a m a

O dramu se u ovome razdoblju obično u književnoj povijesti govori u terminima »početaka« ili »pokušaja dramskoga stvaralaštva« (usp. npr. Šicel 1982: 68-69). Tako se povijesna tragedija *Juran i Sofija* (1839) Ivana Kukuljevića Sakcinskoga izdvaja kao prva drama u novijoj hrvatskoj književnosti, dok se kao »prvi značajniji pokušaj ostvarenja romantičarskoga tipa povijesne tragedije«, odnosno, kao prvo zaokruženije i estetski doradenije dramsko djelo obično navodi *Teuta* Dimitrija Demetra.

Teuta je drama iz »ilirske prošlosti« koja svojim izborom tematike odaje dug razdoblju u kojemu je nastala. Drama je u svoje doba bila iznimno slavljena. Nastaje 1844. nakon zabrane ilirskoga imena, a mogao se tu prepoznati i poziv za jedinstvenim djelovanjem i prevladavanjem nesuglasica koje su u isto vrijeme zavladale u ilirskom redovima (usp. Živančević 1975: 104). Kasnije je književna povijest vrlo oštro o njoj sudila smatrajući da je riječ o drami koja je bila »po inerciji hvaljena« i slavljena kao »prva domaća klasična tragedija«, dok je uistinu »glomazna, patetična i ne uvijek čitljiva« (Živančević 1975: 104). Najnovija književna analitika izbjegavajući takve vrijednosne sudove, dok *Teutu* čita iz kulturološke perspektive uzimajući to Demeterovo djelo kao gotovo idealni primjer preporodno-romantičarskih tipskih silnica u oblikovanju nacionalnih i rodnih uloga (Badurina 2004). Uz *Teutu* Demeter je napisao ep (ili poemu, ovisno o tome kako se klasificira) *Grobničko polje* u kojemu je pišući djelo s »temom iz daleke prošlosti suvremenima želio podastrijeti primjer veličine i hrabrosti vlastita naroda oslanjajući se na suvremene integracijske filozofsko-historiografske koncepcije o nacionalnoj povijesti kao bitnom konstituensu naroda i narodnosti, te o pravu svakog naroda na narodnost i suverenitet upravo na temelju vlastite povijesti (Fališevac 128). U dramske se početke novije hrvatske književnosti osim toga ubraja se i ubraja i komedija Antuna Nemčića *Kvas bez kruha ili tko će biti veliki sudac* (1854).

E p i k a

Smrt Smail-age Čengića (1845) Ivana Mažuranića posljednji je veliki ep hrvatske književnosti. Ivan Mažuranić se u književnosti pojavljuje pjesmom *Primorac Danici* (1835) da bi poslije objavio još par pjesničkih sastavaka u kojima, kako se spominje u povijesti književnosti, »iskušava sve dostupne forme tradicionalnog stvaralaštva« (Šicel 1982: 62). To je, smatra se, bila i dobra priprema za njegovu dopunu *Osmana* i pisanje kultnoga epa novije hrvatske književnosti. Kao i Gunduliću, tako je i Mažuraniću kao neposredan povod za pisanje epa poslužio stvarni povijesni događaj: sukob gatačkoga silnika Smail-age i Crnogoraca koji su prijevarom uspjeli pogubiti nasilnika i osvetiti obitelj crnogorskoga vladike koju je nekoliko godina ranije Smail-aga pogubio. Ep je koncipiran u pet pjevanja: *Agovanje, Noćnik, Četa, Harač* i *Kob*, dok Mažuranić vrlo svjesno odstupa od povijesno osvjedočenih zbivanja. *Smail-aga* ep je koji u središte postavlja problem »silništva i neobuzdanog tiranstva«. Sukob dvaju svjetova – crnogorskoga i turskoga tematiziran je kao pobuna naroda protiv izdvojena nasilna pojedinca koji ima neograničenu moć upravljanja, odnosno, Mažuranić tu sukobljava individualnu ličnost kolektivnome liku – četi. Povijest će književnosti u tome vidjeti specifičnost našega romantizma jer dok je romantičarski paradigmatički ideal »intelektualna ličnost, buntovna, sentimentalna i veoma uzdignuta iznad svoje sredine [...] ideal naših iliraca bio je kolektiv, zajednica, a riječ *sloga* je najčešće

spominjana u to doba« (Šicel 1982: 65). Ujedno bit će to odraz tipičnih političkih i idejnih kretanja koja su u to vrijeme potresala europske zemlje jer Mažuranićev ep vrlo jasno iskazuje temeljne ideje »mladog građanskog društva, ponajprije aktualne koncepcije o pravu svakog naroda na narodnost i suverenitet« (Fališevac 135). Usto se smatra da je na oblikovanje toga djela, osim te idejno-filozofske i historiografske komponentne, utjecaj mogao izvršiti i putopis Mažuranićeva brata, Matije Mažuranića, *Pogled u Bosnu* (1842).

Putopis se smatra književnim žanrom koji uspon doživljava upravo u 19. stoljeću. Osim Mažuranićeva *Pogleda u Bosnu*, tu je i Vrazov *Put u gornje strane* te Nemčićeve *Putositnice*. Taj najznačajniji putopis toga doba napisan je u duhu romantičarskih putopisa, osobito Sternea te njegova *Sentimentalna putovanja*. Opisujući prostore kojima prolazi na svojem putu od Ludbrega do Venecije, Nemčić »asocira neprestano na različite ljudske preokupacije – od umjetnosti do nacionalnih problema, a rodoljublje se, normalno, javlja kao središnji leit-motiv« (Šicel 1982: 69). Uspon u tom razdoblju doživljava i roman mada se to u doba javlja tek u začecima. Prvim se romanom hrvatske književnosti smatra *Požeški đak ili Ljubimo milu svoju narodnost i grlimo sladki svoj jezik* (1863) Mirka Kraljevića koji je napisan desetak godina prije nego li je objavljen, dok se među početke romana uvrštava i roman Dragojle Jarnević *Dva pira* (1848), autorice koja se u književnosti javlja s zbirkom *Domorodne poviesti* (1843) kao

izrazita pobornica ilirskoga pokreta, dok je u povijesti književnosti najviše ostala zapamćena po svojem *Dnevniku* (2000) koji prvo potpuno izdanje doživljava tek nedavno, na samome početku novoga tisućljeća. U sljedećemu razdoblju – Šenoinu dobu ili protorealizmu (1860-1881) – roman postaje dominantna književna vrsta nastavljajući se međutim i dalje na idejne i ideološke zasade preporodnoga razdoblja.

Literatura

Anderson, Benedikt (1990). *Nacija: zamišljena zajednica. Razmatranja o porijeklu i širenju nacionalizma*, Školska knjiga Zagreb.

Badurina, Natka (2004). »Ukročena kraljica. Nacija i rodne uloge u Demetrovoj Teuti«, *Slavica tergestina*, 65-81

Barac, Antun (1954). *Hrvatska književnost I. Književnost ilirizma*, Zagreb: JAZU.

Coha, Suzana (2012). »Tko (ni)je 'spoznal' (n)i 'prepoznal' 'Kipa domovine'? Od Štoosa preko Matoša prema Krleži«, *Kaj*, 2012, 6, 25-52.

Gellner, Ernest (1998), *Nacije i nacionalizam*. Zagreb: Politička kultura

Hobsbawm, Eric J. (1993), *Nacije i nacionalizam: program, mit, stvarnost*, Zagreb: Novi liber

Jelčić, Dubravko (1978). »Književnost hrvatskoga narodnog preporoda« u: *Hrvatski narodni i književni*

preporod. Zagreb: Školska knjiga, 5 – 47.

Nemec, Krešimir (1999). *Povijest hrvatskog romana : od početaka do kraja 19. stoljeća*. Zagreb: Znanje.

Protrka, Marina (2008). *Stvaranje književne nacije: oblikovanje kanona u hrvatskoj književnoj periodici 19. stoljeća*. Zagreb: Filozofski fakultet.

Šicel, Miroslav (1982). *Hrvatska književnost*, Zagreb: Školska knjiga.

Živančević, Milorad, Frangeš, Ivo (1975). *Ilirizam/Realizam. Povijest hrvatske književnosti knj. 4*. Zagreb: Liber/Mladost.

.